

OBRAZ PREMIEN SLOVENSKEJ JAZYKOVEDY V ROZHOVOROCH

WACHTARCZYKOVÁ, J. a kol.: Očami slovenských jazykovedcov. Rozhovory o premenách jazyka a jeho výskumu na Slovensku. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a SAP – Slovak Academic Press 2019. 239 s. ISBN 978-80-89607-74-7.

Veronika Litviková

*Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Bratislava*

Výskum jazykovedy má na Slovensku dlhoročnú tradíciu. V akademickom a vedeckom prostredí sa stal synonymom dôslednej a dlhoročnej práce jazykovedcov, odborníkov vo svojej oblasti, ktorých osobnosti sú ukryté v riadkoch i medzi riadkami množstva monografií a odborných publikácií, článkov a výskumov uznávaných nielen na Slovensku, ale i v zahraničí. Pri príležitosti životných jubileí lingvistov je dobrým zvykom redakcie časopisu *Slovenská reč* predstaviť ich výskum a vedecké pôsobenie nielen svojim čitateľom, ale i širokej verejnosti, a to zväčša v podobe medailónov v samostatnej rubrike. Zásluhou Jany Wachtarczykovej si od roku 2010 pripomíname tieto významné jubileá novým spôsobom, v podobe rozhovorov, keďže jej myšlienkou bolo dať slovo samotným jubilantom, aby svoje pôsobenie v jazykovede zasadili do osobných, kauzálnych a iných súvislostí, ktoré by čitateľom priblížili prácu jazykovedca aj z inej perspektívy. Súborná publikácia rozhovorov s názvom *Očami slovenských jazykovedcov* a výstižným podtitulom *Rozhovory o premenách jazyka a jeho výskumu na Slovensku* obsahuje už publikované rozhovory, ako aj nové dialógy, ktoré vznikli práve na účely tejto práce.

V predslove publikácie sa čitateľom prihovára za kolektív autorov Jana Wachtarczyková. Uvádza, že hlavným zdrojom inšpirácie pre vznik tejto publikácie boli tri knihy rozhovorov s českými lingvistami (z r. 2007, 2009 a 2011) a zistenie, že: „zo 44-ročného obdobia spoločne zdieľaných historických udalostí, spoločných vedeckých podujatí, konferencií, pobytov, vzájomných osobných kontaktov a spolupráce sa do troch kníh dialógov premietlo len veľmi málo“ (s. 7). Nepriamo by sme mohli identifikovať isté sklamanie, ktoré vplynulo z neprítomnosti zmienok o slovenských lingvistoch či ich výskumoch v týchto rozhovoroch a zároveň presvedčenie, že každá spoločnosť si vlastnú históriu musí pestovať sama. Vznik tejto publikácie môžeme teda vnímať ako príležitosť, ktorú kolektív autorov využil na vlastný výskum a rozhodol sa položiť otázky o fungovaní slovenčiny, jej vývine, kultivova-

ní a výskume tým najpopulanejším, a teda slovenským jazykovedcom. Prvý rozhovor sa uskutočnil už v roku 2010 na počesť 90. výročia narodenia profesora Vincenta Blanára. Výsledná publikácia je výstupom grantového projektu (2015 – 2018) s názvom *Premený jazyka a jazykovedy očami slovenských jazykovedcov* (VEGA).

Publikácia vyšla v relatívne novej edícii JÚLŠ SAV *Essentia Linguistica*. Pevná väzba s obálkou s motívom fraktálu dodáva dielu solídnosť a estetické kvality. Samotný obsah tvoria rozhovory so štrnástimi osobnosťami slovenskej jazykovedy. Okrem autorky konceptu a zároveň výkonnej redaktorky časopisu *Slovenská reč* v rokoch 2008 – 2017 J. Wachtarczykovej sa úlohy interviewerov zhostili Miloš Horváth, Ingrid Hrubaničová a Katarína Gajdošová. Všetkých spája úcta k prirodzeným autoritám slovenskej jazykovedy a nepovrchný záujem o ich autentické rozprávanie.

Okrem štrnástich dialógov práca obsahuje predslov a v závere rozsiahlu štúdiu s názvom *Diskurzívne poznávanie evolúcie jazykovedného výskumu na Slovensku*. Rozhovory nie sú usporiadané podľa dátumu svojho vzniku ani podľa oblasti jazykovedy, ktorou sa jubilujúci lingvisti zaoberajú, ale abecedne, čo vzhľadom na súčasnú dobu interdisciplinarity považujeme za vhodné riešenie. Už z predslovu a celkového ladenia publikácie je teda zrejmé, že predkladaná kniha rozhovorov nemá pôsobiť ako pokus o vytvorenie dejín jazykovedy ani ako publikácia, ktorá by ich suplovala. Z otázok, na ktoré jazykovedci odpovedajú, je zjavná snaha o spoločný postup interviewerov sledovať individuálne príbehy respondentov od ich začiatkov a okolností, ktoré ich priviedli na vedeckú dráhu. Sledujú tak kariéru jazykovedca v prirodzenej časovej postupnosti a priebežne podnecujú reflexiu nad prebiehajúcimi postupnými alebo radikálnymi zmenami, ktoré sa týkajú práce vo vede aj jazyka samotného. Napriek tomu sa jednotlivé rozhovory navzájom výrazne odlišujú.

Každý dialóg sa odvíja iným smerom, a to v závislosti od rôznych aspektov, ako napr. oblasť či oblasti jazykovedy, ktorým sa vo svojom výskume jazykovedci a jazykovedkyne venovali či v súčasnosti stále venujú, no samotný priebeh a dikciu rozhovoru určujú aj reakcie interviewera. Z otázok a odpovedí môžeme občas vycítiť i nepochopenie v dialógu, neočakávanú odpoveď na otázku interviewera, prípadne sa respondent odmietol vyjadriť úplne, čo podľa všetkého nebolo spôsobené otázkou ako takou, ale postojom respondenta. Napokon aj odpoveď typu „nekomentujem“¹ (napr. M. Majtán, s. 118) je informáciou o zdržanlivosti a legitímnej možnosti nevyjadriť sa. Rozhovory tak pôsobia autenticky, dôveryhodne, pričom musíme uznať, že intervieweri boli väčšinou rovnocennými partnermi svojich respondentov.

¹ Reakcia na otázku: „Ako vnímate súčasnú situáciu okolo SAV? Ako rozumiete tomu, že akademickí pracovníci sú považovaní za štátnych úradníkov a že sa ich týka zefektívňovanie štátnej správy (tzn. prepúšťanie) s názvom ESO? Vo vašich správach ste často spomínali, že na výskum (aj onomastický) chýbajú systemizované miesta. Ako vnímate tento trend v jazykovednom výskume?“ (s. 118)

Snažili sa o rýchly spád konverzácie, miestami aj o vtip. Usmerňovali rozhovor a pýtali sa za seba, ale zároveň aj za hypotetického čitateľa. Samozrejme, predpokladá sa, že ide o zainteresovaného aktéra slovenského jazykovedného diskurzu, ktorého rozhovory môžu zaujať. Za týchto okolností môžu byť interview zmysluplné a zachovať si výpovednú hodnotu aj s odstupom času.

Aj vzhľadom na túto skutočnosť by sme sa mohli oprávnenne z pozície čitateľa obávať neznalosti niektorých faktov a odkazov na dávnejšie udalosti, ktoré sú späté so životom a dielom jubilantov. Znova treba pripomenúť, že publikácia nemá podávať presné dejinné udalosti, faktografické údaje a bibliografiu. Subjektívne rozprávanie zaostruje pozornosť na celkom iné súvislosti, zaostruje na detail, na aktérov a na situácie, ktoré by sa do „veľkých dejín“ nikdy nedostali. Autori rozhovorov vychádzajú v ústrety čitateľovi tým, že prostredníctvom poznámkového aparátu pod čiarou vysvetľujú a upresňujú dobové reálie, identitu osôb spomínaných medzi rečou v rozhovore alebo prác, na ktoré sa odkazuje.

Všetky interview majú rovnakú úvodnú kompozíciu – titul (väčšinou citát z daného rozhovoru), fotografiu lingvistu či lingvistky (so zámerne rozptýlenými obrysami) a perex. V tomto prípade má perex funkciu pracovného životopisu a je to jediná pasáž rozhovoru, kde sa interviewer dopúšťa hodnotenia svojho respondenta. Perexy sú však vecné, napospol s uznanlivým vyznením.

Postupne sa pristavíme pri všetkých autoroch rozhovorov a jednotlivých interview, ktoré sa v publikácii objavujú. Z rozhovoru s V. Blanárom, ktorý viedla Jana Wachtarczyková, sa dozvedáme o jeho bibliografických začiatkoch, ale najmä o onomastike, ktorou sa zaoberal prevažnú časť svojej vedeckej kariéry. Podobne aj rozhovor s profesorom Jurajom Dolníkom má charakter osobných názorov, úvah nad úlohou jazykovedy v jeho živote, no v rozhovore sa zamýšľa aj nad svojím pedagogickým pôsobením či výskumami, ktoré sa premietajú do množstva jeho monografií. Uvažuje však aj nad interpretáciou svojich publikácií študentmi a tým, čo ho posúva v práci lingvistu vpred. Ako sám vraví: „Táto bezprostredná spätná väzba ma nabáda, aby som sa nevzdával pokusov o naddeskriptívne teoretické uchopenie jazykových javov, lebo okrem toho, že posun v poznávaní sa bez nich jednoducho nekoná, predsa môžem počítať s potenciálnymi recipientmi v našom prostredí“ (s. 28).

Ďalší rozhovor, tentoraz s profesorom Ľubomírom Ďurovičom, viedla Ingrid Hrubaničová, skúsená moderátorka besied v Modrom salóne SND, ktorá pre potreby tejto publikácie uvádza len výber zo 60-stranového materiálu zo spoločných dialógov. Tento materiál pochádza primárne z konferencie v r. 2015 pri príležitosti 200. výročia narodenia Ľudovíta Štúra, s čím súvisí aj smerovanie dialógu práve k Štúrovmu odkazu. Nezvyčajne spontánne a úprimné rozprávanie 90-ročného a obdivuhodne vitálneho Ľ. Ďuroviča siaha od dvadsiatych rokov 20. storočia až podnes. Dotýka sa historických zlomov, presídľovania Maďarov, náboženského pozadia ja-

zykovedných sporov (napr. sporov o pravidlá slovenského pravopisu v roku 1930, s. 43) a nevyhýba sa ani kritickému hodnoteniu súčasných spoločenských tendencií (napr. zákona o štátnom jazyku a jazykového purizmu).

Nielen v tomto rozhovore, ale aj v ďalších bolo možné postrehnúť úprimne vyjadrený rešpekt a obdiv interviewerov k životnej ceste a dielu svojich respondentov, čo pôsobí na čitateľa príjemne a ľudsky. Z položených otázok tiež vidieť, že pýtajúci sa boli pripravení a oboznámení so životným príbehom svojho respondenta a zaujímali ich konkrétne javy a názor respondenta na ne. V týchto momentoch je publikácia insiderská, orientovaná na aktérov slovenskej jazykovednej scény. V rozhovoroch je však dostatok pasáží, ktorým porozumie aj nezainteresovaný laik. Ide napríklad o poslednú obligátnu otázku rozhovoru, ktorá sa respondenta pýta na jeho životné motto, snaženie, motivujúcu ideu alebo odkaz pre čitateľov.

Katarína Gajdošová je autorkou rozhovoru s významnou slovenskou dialektologičkou Adrianou Ferenčíkovou. Prirodzene v ňom dominujú nárečia, ich svojráznosť, pestrosť, premeny a hodnota pre slovenskú kultúru. Spomína sa najmä jej práca na Atlase slovenského jazyka, ktorá mala pre ňu veľký profesionálny, ale aj osobnostný význam a umožnila jej „vnímať jednotu nášho národného jazyka v rozmanitosti jeho územných variantov a vidieť ho aj v širších genetických súvislostiach“ (s. 66). V rozhovore s profesorom Jánom Kačalom rezonujú jeho názory na súčasnú úroveň jazykovej praxe, verejných jazykových prejavov, na kodifikáciu spisovnej slovenčiny, ako aj na históriu jazykovedných výskumov na Slovensku a na to, čo sa pri tom podarilo a čo ostáva pre nasledovníkov.

Dva rozhovory do publikácie pripravil Miloš Horváth. Rozhovor s profesorom Jozefom Mlackom priniesol podrobnosti z jeho päťdesiatročného výskumu v oblasti frazeológie, ale i informácie z pedagogického pôsobenia a lektorských skúseností, ktoré získal aj v zahraničí. Okrem iného sa J. Mlacek kriticky vyjadruje k novému trendu v jazyku médií, a to k nadmernému používaniu vulgarizmov. Ako sám vraví: „Takéto výrazy naše masové médiá poslucháčov, čitateľov alebo divákov učiť naozaj nemusia, narúšajú, resp. posúvajú však hranice prípustnosti či primeranosti ich uplatňovania vo verejnom diskurze“ (s. 131). Interview s Janou Pekarovičovou, riaditeľkou Studia Academica Slovaca, sa zasa nieslo v duchu jej dlhoročného pôsobenia v Centre pre slovenčinu ako cudzí jazyk či jej práce na vytváraní učebníc pre zahraničných študentov slovenského jazyka.

Zostavovateľka publikácie „vyspovedala“ najväčšiu, a tým aj odborovo najpestrejšiu skupinu respondentov. Obaja oslovení onomastici – profesor Vincent Blanár a doktor Milan Majtán už nie sú medzi nami, a tak rozhovory s nimi môžeme vnímať ako rozlúčkové. Podobne ako záujem o dialekty aj záujem ľudí o vlastné mená, históriu svojej rodiny a spôsob pomenúvania reálií v minulosti pomáha podľa M. Majtána posilňovať národné povedomie a patriotizmus. V každom rozhovore možno

nájsť viac alebo menej explicitný odkaz pre súčasníkov. Rovnako tam vždy nachádzame aj odkaz na predchodcov a učiteľov, ktorí respondentov nasmerovali či inšpirovali v ich vlastnej jazykovednej kariére. Svoje miesto v rozprávaní majú spolupracovníci aj súpútnici kolegov, ale aj „nesmrteľné“ postavy našej histórie ako Ľudovít Štúr, Milan Rastislav Štefánik, Samo Czambel. Nejde však len o rozprávanie o nich. V rozhovoroch vnímame skutočný rešpekt odpovedajúcich lingvistov, ktorý sa neprejavuje pátosom, ale celkom prozaicky. Napríklad vydaním súborného diela Ľ. Štúra, ktoré pripravil profesor Ľubomír Kralčák ako poctu Štúrovi, ktorý „v našej lingvistickej tradícii predsa len vyčnieva“ (s. 95).

Rozhovor J. Wacharczykovej s profesorom Slavomírom Ondrejovičom je dialógom dvoch blízkych kolegov z oddelenia súčasného jazyka JÚLEŠ SAV aj z redakcie časopisu Slovenská reč. Sústreďujú sa najmä na súčasné problémy inštitucionalizovanej jazykovedy, napr. smerovanie výskumu, našich odborných časopisov, postavenie našich lingvistov v medzinárodnom výskume, tlak scientometrie na výkon a pod. Rozhovor s doktorkou Máriou Pisárčikovou sa dotýkal najmä jej dlhoročnej lexikografickej práce, no nielen z teoretického hľadiska, ale, pochopiteľne, i osobného postoja k výskumu a vnímaniu vlastnej jazykovednej činnosti s odstupom času. Výraznou osobnosťou, nielen v kontexte slovenskej jazykovedy, ale názorovo i v tejto publikácii, je profesor Ivor Ripka. V interview vyjadruje svoj osobný postoj k potrebe dodržiavania kodifikovanej normy, laicizácii jazykovedy či nevyhnutnosti sebareflexie v komunite lingvistov. V rozhovore s profesorkou Danielou Slančovou sa presúvame na východné Slovensko, keďže jej pole pôsobnosti je v Prešove, kde sa v súčasnosti venuje najmä výskumu detskej reči a komunikačných registrov. Tento rozhovor sa na rozdiel od ostatných odohral vo virtuálnom priestore prostredníctvom internetového chatu. Z pohľadu čitateľa je však interview rovnako zaujímavé a pútavé, hoci by sme mohli predpokladať, že reakcie D. Slančovej by boli pri osobnom rozhovore, najmä v prípade niektorých položených otázok, o niečo spontánnejšie. Kolekciu štrnástich rozhovorov uzatvára interview s docentom Štefanom Švagrovským, ktorého vedecký výskum sa spája najmä s rusistikou, históriou slovenčiny, no opisuje i svoje pedagogické pôsobenie. Tento rozhovor je okrem iného plný úprimného rozprávania, milých príhod, ale i dôvtipných odpovedí, napr. na otázku, ktorá sa týkala blízkeho susedstva s Dvončovcami: „No ja som z tých vašich otázok – ako hovoria Česi – celý tumpachový“ (s. 198).

Pri bližšom pohľade na interview, ale aj na publikáciu ako celok vidíme, že sa decentne odkrylo zákulisie rozsahom veľkej, ale svojím obsadením a „číslami“ veľmi pestrej manéže slovenského jazykovedného výskumu. Pomerne vysoká variabilita obsahu a odlišné smerovanie rozhovorov je výrazom najsilnejšej hodnoty tejto práce – autentickejšia a úprimnejšia výpovedí. Publikácia je okrem iného aj skúškou využiteľnosti žánru dialógu pre výskumné účely v tzv. oral history. Konečná forma

interview ukazuje, aký nespútaný živel je dialóg. Nikdy sa neodvíja presne tak, ako by sme asi chceli či očakávali, a nezodpovedá otázky tak vyčerpávajúco ako vedecké žánre. Práve tým, že tieto žánre nenahrádza, ale len dopĺňa a oživuje, si zaslúži miesto v jazykovednom diskurze.

Vedeckou časťou recenzovanej publikácie je záverečná štúdia nazvaná *Diskurzívne poznávanie evolúcie jazykovedného výskumu na Slovensku*. J. Wachtarczyková v nej veľa priestoru venuje žánru dialógu, jeho povahe, jeho obľube v súčasnej žurnalistike aj jeho využiteľnosti na vedecké účely. Sebe a aj verejnosti kladie otázku, aký je súčasný dialóg. Odpoveď hľadá v Slovenskom národnom korpuse, vo frekvenciách prívlastkov, ktoré hovoria, že dialóg je dnes telefonický, krátky a exkluzívny (s. 201). Ďalej sa pokúša o určité vyhodnotenie interview i cieľov práce. Paradigmatickým rámcom pre interpretáciu zistení je kultúrny evolucionizmus. Peripetie historického vývinu slovenskej jazykovedy v ňom autorka interpretuje ako javy kultúrnej evolúcie. Špecifickosťou tejto štúdie je periodizácia vývinových fáz našej jazykovedy ako striedanie fázy evolučnej variácie a fázy evolučnej selekcie. Ide o uplatnenie základných evolučných princípov (variácie a selekcie) na historické obdobia vývoja jazykovednej disciplíny. S týmto videním histórie slovenskej jazykovedy sa stretávame prvýkrát a môžeme ho akceptovať ako jeden z možných výkladov alebo s ním čiastočne alebo úplne nesúhlasiť. Je to však podobné a podobne legitímne hľadisko, aké uplatňuje napr. A. Jarošová, keď vo svojej monografii *Slovo v slovníku z pohľadu času a normy* (2015) jednotlivé fázy chápania jazykovej normy v čase interpretuje ako pohyb tzv. kodifikačného kyvadla.

Dôležitým pojmom sprevádzajúcim celú publikáciu, na ktorej sa spolupodieľal kolektív autorov, interviewerov a ktorá vznikala vo svojej podstate bezmála celé desaťročie, je, prirodzene, rozhovor a jeho pozícia popri ďalších vedeckých metódach získavania informácií. Preto považujeme publikáciu za prínosnú najmä z tohto hľadiska, keďže interview interpretuje ako žáner vhodný na výskumné účely, obzvlášť v kontexte premien jazyka, pretože umožňuje nahliadnuť pod povrch veľkých dejinných udalostí a ukázať tzv. malé osobné dejiny, individuálne historické vnímanie doby a neformálnym spôsobom podnietiť nové uvažovanie o vysokoodbornej problematike, čo napokon aj v samotnej publikácii konštatujú napr. M. Majtán alebo J. Pekarovičová. Na záver je potrebné poznamenať, že ide o prvú publikáciu svojho druhu v slovenskej jazykovede, pričom vo svojej celistvosti mimovoľne odhaľuje aj viaceré významné míľniky, ktoré sa nesú vývinom jazykovedy na Slovensku, pričom je zrejmé, že procesy premien jazykovedy sú s odstupom času aj premenami osobností, ktoré stáli pri ich zrode a formovaní.